

КЪДЕ И ЗАЩО НЕ СЕ ПОЯВЯВА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКО СЪСЛОВИЕ ПРЕЗ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ЕПОХА¹

Ивайло НАЙДЕНОВ

Received: 21.07.2022

Available online: 21.11.2022

***Abstract:** During the Bulgarian National Revival period there were settlements across Ottoman Bulgaria where a number of public figures, revolutionaries and businessmen were born and raised. The reasons for the appearance of such alert people are numerous and interrelated. Among the factors can be mentioned the specific natural and climatic conditions, the favourable geographical location of such settlements; the awake public atmosphere in them; intensive development of craft production and trade; availability of near and distant markets; the institutional changes in the Ottoman Empire; etc. On the other hand, it seems that very important are social, family and human capital – assets that are purposefully created and maintained in such settlements. The purpose of the current article is to shed light on regions and settlements where rapid economic and social development was not available in the 18th and 19th centuries. The main question I will try to give an answer is why an entrepreneurial class did not emerge in some regions and settlements during the Bulgarian National Revival period. There are several factors that contributed to the fact that a Bulgarian entrepreneurial class did not appear in regions such as the Black Sea area, the western and south-eastern Bulgarian lands (with some exceptions), etc. The factors are as follows: the privileged status of the local population in the 16th and the 17th centuries did not have a positive impact on the socio-economic processes later; the low influence of the Tanzimat reforms; the absence of more active market relations; the slower incorporation of some of the mentioned regions into the emerging national market; the lack of a larger urban centre in the region of Gorna Struma, which would stimulate more active economic processes and connections in the region and beyond it; the presence of competing ethno-confessional groups (Greeks, Jews) that have entrepreneurial experience and contacts; the specific*

¹ Благодаря на колегите, които ми дадоха ценни препоръки във връзка с разработената тема на годишната конференция на ЦСИИ (Карлово, 23 и 24 септември 2022 г.). Разбира се отговорността за всички евентуални пропуски и неточности е само на автора.

economic conditions that helps to cultivate archaic mentality in some regions; the complete or partial absence of social and family capital; the lack of human capital, as well as institutions (such as secular schools, etc.) that could contribute to its creation and maintenance; the lack of Greek cultural influence, which contributed to the formation of people with a particular economic thinking and behaviour in other regions. There are regions and settlements across Ottoman Bulgaria that did not impress with their dynamic socio-economic and public development during the National Revival period. Their historical destiny deserves to be researched because it could give us a more realistic idea of the socio-economic transformations that took place in the 18th and especially during the 19th century.

Key words: entrepreneurial class, National Revival period, markets, social capital, family capital, human capital

JEL: N73; N83

Редица селища през възрожденската епоха се отличават с някои специфики в своето социално-икономическо и обществено развитие. Сред характерните особености заслужават внимание: привилегиите, дарени от османските власти; утвърждаването на селищата като важни занаятчийски и търговски центрове; демографски прираст; установяването и поддържането на търговски, социални и културни контакти с близки и далечни земи; изселването на част от местните жители в Дунавските княжества и пр. (вж. напр. Zhechev, 1977, pp. 42–71; Tonev, 2007, pp. 49–53; Mitev, 2019, pp. 571–577). Посочените специфики могат да бъдат отнесени към редица селища, които впечатляват със своето бурно развитие от XVIII в. насетне (Tonev, 2007, pp. 49–53). Някои от тях, като Котел и Свищов, дори се характеризират като „феномен“ (Mitev, 2019, pp. 571–577). Това никак не е учудващо с оглед на факта, че в селища със сходен профил се раждат множество значими обществени фигури, революционери и стопански дейци.

Следващите редове са посветени не на емблематични селища, които са привличали и продължават да интригуват изследователите, а на региони и поселения, които не могат да се похвалят с подобно бурно развитие през епохата на Възраждането. Основният въпрос, на който ще се стремя да предложа отговор, е защо в тях не се появява предприемаческо съсловие. За да отговоря на въпросното питане, ще използвам сравнителния метод. Чрез него могат да бъдат открити важни различия и особености.

В настоящия текст под предприемач се разбира стопански деец, който е склонен да поеме риск с цел печалба. Той не винаги разполага с пълна информация, същевременно действа в пазарни условия, които се променят непрекъснато (Egbert & Sedlarski, 2021, pp. 121–127). С цел откриването на пазарни

възможности, предприемачът трябва да разширява своята социална мрежа, привличайки повече „приятели“ (Geloso, 2015, pp. 453–463). Трябва да се отличава със своята будност, прозорливост и находчивост. За него е свойствена модерната търговска дейност (Roussev, 2020a, pp. 41–44).

Важни фактори за появата на предприемачи играят: природо-географската среда, климатът, социално-икономическото и обществено развитие на даденото населено място или регион. От значение е особенният статут на селищата и привилегиите, дарени от османските власти (Naydenov, 2019). Стопанските дейци разчитали, също така на важни активи като на т.нар. социален (контакти и връзки извън семейството), фамилен (контакти, ресурси във фамилията) и човешки (знания, умения, компетентности) капитал (Davidsson & Honig, 2003, pp. 303–311).

Вероятно една от основните причини за отсъствието на хора с предприемаческо мислене е по-бавното приобщаване на някои региони към българския национален пазар. Пазарът през Възраждането е стимулиран от развитието на модерната търговия. Прави впечатление, че в някои региони стопанската модернизация, респективно динамичните пазарни отношения, които стимулират предприемаческата инициатива, са представени по-скромно или отсъстват напълно. Подобна е ситуацията в южните и югозападни български земи (с някои изключения – напр. Стара Загора, Пловдив, София), в североизточна и Северозападна България и Черноморието (напр. Шумен, Варна, Бургас), Македония. Нещо повече – Средна Западна България се отличава със своето собствено си стопанско, обществено и културно развитие, което е твърде далеч от модерността във всяка една от посочените сфери (Roussev, 2020b, pp. 83–84, 86; Roussev, 2017, pp. 50–53).

Друг фактор, който се забелязва при прегледа на поселищната литература, е този за конкуренцията, идваща от страна на други етноконфесионални общности. Когато говорим за стопанската дейност на българите в Одринска Тракия, например, е видно, че макар и да има местно българско предприемаческо съсловие, то отстъпва позиции на гърци, арменци, евреи и чужденци (Todev, 1994, pp. 51–66). В общи линии същата тенденция наблюдаваме в черноморските селища, където присъствието на компактни маси гръцко население, спъва предприемаческата активност на българите, макар че от 40-те години на XIX в. ситуацията във Варна се променя, докато в Бургас българската общност се консолидира по-мъчно (Tonev, 1995; Roussev, 2015, pp. 375–389; Shterionov, 2008, pp. 239–319, 344, 371–391). И още един факт, който струва ми се, е твърде показателен – както във Варна, така и в Бургас местните общности на български предприемачи се формират от пришълци, идващи от развитите от стопанска и културно-просветна гледна точка региони – Добруджа, Котленско, Сливенско, Търновско и пр. (Roussev, 2015, pp. 377–378, 387).

В Западна и Югозападна България е имало, макар и не големи, гръцки и влашки (арумънски) общности, които търгували с добитък и животинска продукция (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, p. 234, f. 54; Shterionov, 2008, pp. 119–134). В този ред на мисли интересен е казусът с Дупница. От една страна става дума за развит занаятчийски център. Градът е разположен на главни пътни артерии, които го превръщат в ключов транзитен пункт (Medjidiev, 1969, p. 447). Освен това се утвърждава като доставчик на различни суровини и на хранителни стоки (Radkova, 2015, pp. 115–116). Хинтерландът му е богат, което създава условия за все по-широка размяна на стоки между града и околните села (Medjidiev, 1969, p. 447; Radkova, 2015, pp. 115–116). При въпросните дадености е напълно логично да се допусне, че се създадо „предприемчиво търговско съсловие, което ако и в малък размер, поддържало търговията в града и покрайнината ... и във от пределите на Отоманската империя ...“ (Medjidiev, 1969, p. 447). Оценката на местния краевед е издържана, но съществуват нюанси, които заслужава да бъдат коментирани. Така например макар да са налични сведения за някои местни български предприемачи, действащи преди Освобождението, прави впечатление, че търговията преимуществено е в ръцете на евреи и мюсюлмани. Последните се занимавали също с лихварска дейност (Radkova, 2015, pp. 114–115, 120, 122). Запазен е и споменът, че в селището е имало малка гръцка общност (Shterionov, 2008, pp. 125–129). Може да се предположи, че някои нейни представители са се занимавали с търговска дейност. В Кюстендил ситуацията е идентична – въпреки наличието на богат хинтерланд, не се забелязва появата на мощни предприемачи-българи. Търговията била в ръцете на местните евреи, чиито монопол бил накърнен от заселилите се гърци. Последните успяли да обособят „свой периметър в разрастващата се през XIX в. търговия“ (Shterionov, 2000, p. 31). Занимавали се с износа на добитък и на животински продукти за близки и далечни пазари. Някои местни гръцки фамилии се занимавали с чифликчийство и лихварство (Shterionov, 2000, pp. 31–32). Вероятно предприемаческата активност на евреи, гърци и пр. се явява конкуренция, а защо не и спънка за по-активната дейност на местните български стопански дейци. Би могло да се отиде и по-далеч като се обобщи, че именно това наред с останалите фактори възпрепятства появата на предприемаческо съсловие.

Проспериращото възрожденско търговско съсловие е типично за региони, където занаятчийското производство е добре развито (Davidova, 2002, p. 676). В тази връзка могат да се посочат редица поселения с развити занаяти и/или протопромышленности (напр. Карлово, Калофер, Котел, Тетевен и мн. др.) (вж. обоб. у: Stoichev, 1994 [1924]; Ianeva, 2000, pp. 99–119; Palare, 2005, pp. 50–95, 169–177, 377–379, 381). Подобна производствена активност с цел пласиране най-вече на

далечни пазари, не се забелязва в поселенията, разположени в Средна Западна България.

Заслужава внимание и още една особеност. Въпреки че съществуват данни за наличието на население със специални привилегии през ранните столетия на османската власт (XVI–XVII в.) в Средна Западна България, не личи привилегиrowаният статут (заедно с други дадености) да е превърнал въпросните поселения в цветущи центрове от гледна точка на стопанския и културен живот. Ярко личи контрастът с войнушки, джелепкешански, вакъфски и маданджийски селища като Етрополе, Троян, Габрово, Котел и мн. др. (Manolova-Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 10–11, 18, 58–62, 67; Tonev, 2007, pp. 50–51).

В Пернишко и Радомирско говорим за съществуването на едни и същи стопански отрасли за продължителен период (от XVI до края на XIX в.) без да можем да говорим за качествени изменения – такива, каквито се забелязват в други райони. В случая иде реч за рударството, което през възрожденската епоха е в упадък, и най-вече за земеделието, скотовъдството, кираджийството и пр. (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 41–97). Основните доходи на местните жители се дължат на разширяването на обработваемата земя и засиленото отглеждане на добитък, който за малцина е донесъл известно богатство (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 92, 160–161, 197, 199–201). Последно упоменатият факт не бива да се надценява, защото е видно, че сред местните овцевъди преобладават бедните стопани в сравнение с други региони из Българско според класификацията, използвана в родната наука (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 7–97, 115).

Наличните сведения говорят за недостиг на парични средства в региона на Средна Западна България. Реформите в Османската империя през 30-те – 40-те години на XIX в. не водят до никаква съществена промяна. Не се забелязва и тенденцията вълната от отглежданите овце, да се превърне в по-скъп продукт, предназначен за пазара (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, p. 95), каквато е ситуацията в Сливенско-Котленския регион например (Roussev, 2015, pp. 391–405).

Местната икономика не се променя поради липсата на градски център, който да играе ролята на производствено-консумативно средище, което би стимулирало динамични стоково-парични отношения в целия регион, а и извън него. Очевидно в посочения географски ареал липсват онези „агенти на промяната“, каквито са конкуренцията, занаятчийските сдружения или търговските фирми, които активизират стопанския живот в други райони из Българско, свързвайки ги с пазарите на Османската империя и извън нея (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 94–95). В съседна София, например, функционирали множество български еснафи, а и селището притежава обширен селскостопански

хинтерланд, който не само задоволявал нуждите на местното население, но и произвеждал стоки, които били изнасяни в Истанбул (Dinekov, 1938, pp. 35–37). Местните предприемачи х. Мано Стоянов, Зафир(аки) Димитров и Атанас Симов се възползвали от посочената благоприятна стопанска конюнктура, за да развият впечатляваща дейност в съдружие с видния търговец Христо П. Тъпчилещов (Dinekov, 1938, pp. 37–47).

Вероятно утвърждаването на чифликчийството в някои от посочените региони (напр. в Кюстендилско) (Hristov, 1976, pp. 30, 68–69, 70, 106, 114–115, 135) е допринесло за това местното население да се „бори“ ежедневно за насъщния, чрез което се подхранва несигурността, недоимъка и посредствеността. Бедността (типична също за Трънския регион), от своя страна, култивира менталност, за която размахът, инициативността, нуждата от сметка са чужди. Същото това население е покорно на традицията, на рутината и на консерватизма, което възпира появата на предприемаческо мислене (Genchev, 2011, pp. 74–75).

Посочените особености на стопанския живот в селищата от Горна Струма заспоряват местната икономика на основата на родовото живеене, което възпрепятства създаването и поддържането на модерни, светски училища (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 95–96). Според наличната (твърде бегла) информация съществували килийни училища в Мошино след 1839 г. След Кримската война (1853–1856) такива учебни институции са засвидетелствани в Чуйпетлово, Перник и Студена. Светски школа били създадени след Освобождението, а книжнина в региона отсъства (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, p. 96, f. 123; p. 116), което е показателно за спецификите на местните възрожденски процеси. Липсата на модернизиращи фактори, каквито са светските училища и книжнина възпрепятстват култивирането и поддържането на човешки капитал, което също ще да е причина за липсата на предприемачески елит, който би могъл да практикува модерна стопанска дейност (сравни с: Roussev, 2015, pp. 51–271, 627–631).

И още един щрих, който отличава посочения район на Горна Струма от редица други региони в централната част на Балканите през XVIII–XIX век. Запазени са сведения за миграционни движения на население от близките райони към Пернишката котловина (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 76–77), но не и на изселване на местни жители към по-далечни дестинации (напр. Румъния), какъвто е случаят с тетевенци например (Zhechev, 1977, pp. 42–71). Въпросната специфика е важна, защото обяснява пълното отсъствие на социален и фамилен капитал (в смисъл на социални контакти между земляци и сродници, поддържани чрез социални мрежи) тук, който е наличен в други възрожденски селища и който в не малка степен спомага за процесите на обнова.

Посочените по-горе специфики са типични за региона на Трън и околните селища, които са изолирани от активното занаятчийско и търговско развитие. Населението се занимавало също със скотовъдство и земеделие, но неособено плодородната почва, високото надморско ниво и планинският характер на Знеполе, принудили местните да търсят алтернативни способности за препитание. Нещо повече – бедността се превърнала в трайна характеристика на местния живот. В посочения контекст не е случайно, че гурбетчийството (най-вече дялгерският занаят) се превърнало в траен поминък (Kostov, 1998, p. 21, 82; Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 148–149, 184, 217, 220–221).

Местният елит държал на църковнославянската грамотност и обучение, поради което няма податки гръцкият език, книжнина и култура да са пуснали подълбоки корени по тези земи, което е още една важна особеност, характерна изобщо за Средна Западна България (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 232–237). Тъй като през Възраждането гръцкият е езикът на стопанските връзки и на по-високото, светско образование, неговото отсъствие също ще да е допринесло за това да липсват българи с предприемаческа култура за разлика от други възрожденски селища (напр. Свищов, Търново, Сливен, Карлово и др.) (Manolova–Nikolova & Shekerdzhieva, 2014, pp. 148–149, 232–235).

В заключение може да се отбележи, че няколко са факторите, допринесли за това да не се появи българско предприемаческо съсловие в упоменатите региони (Черноморието, западните и югоизточни български земи).

1. Привилегированият статут на местното население през XVI–XVIII в. не е оказал положително въздействие върху социално-икономическите процеси по-сетне.

2. По-слабото или никакво отражение на Танзиматските реформи.

3. Отсъствието на по-активни пазарни отношения.

4. По-бавното инкорпориране на някои от посочените региони във формация се национален пазар.

5. Липсата на по-голям градски център в района на Горна Струма, който би стимулирал по-дейни стопански процеси и връзки.

6. Наличието на конкурентни етноконфесионални групи, които имат предприемачески опит и контакти.

7. Специфичната икономическа ситуация в някои региони, която спомага за култивирането на архаично мислене.

8. Пълното или частично отсъствие на социален и фамилен капитал.

9. Недостигът на човешки капитал, както и институции /светски училища, ученически дружества, читалища и пр./, които биха могли да допринесат за неговото създаване и поддържане.

10. Липсата на гръцко влияние, което другаде способства за формирането на люде с особено икономическо мислене и поведение.

Изложената фактология показва, че съществуват региони и селища, които не впечатляват със своето динамично развитие през възрожденската епоха. Историческата им съдба също е любопитна, защото би могла да ни даде една по-реалистична представа за социално-икономическите преобразувания, случили се през XVIII и най-вече през XIX в.

REFERENCES:

Davidova, E. 2002, A Centre in the Periphery: Merchants during the Ottoman Period in Modern Bulgarian Historiography, *Journal of European Economic History*, 31, № 3, pp. 663–685.

Davidsson, P. & Honig, B. 2003, The role of social and human capital among nascent entrepreneurs, *Journal of Business Venturing*, 18, pp. 301–331.

Dinekov, P. 1938, 'Commercial Connections of the Inhabitants of Sofia with Tsarigrad during the 19th century. (Unpublished letters)', *Archive for Regional Studies*, Year 1, Vol. 3, pp. 35–47. [Динеков, П. 1938, „Търговски сношения на софиянци с Цариград през XIX в. (Необнародвани писма)“, *Архив за поселищни проучвания*, Год. 1, кн. 3, с. 35–47].

Egbert, H. & Sedlarski, T. 2021, 'Foundations of Modern Economics: Israel Kirzner and the Function of the Entrepreneur, Economic and Social Alternatives', Vol. 1, pp. 121–127. [Егберт Х. & Седларски Т. 2021, „Основи на съвременната икономика: Израел Кирцнер и функцията на предприемача“, *Икономически и социални алтернативи*, брой 1, с. 121–127].

Geloso, V. 2015, Deirdre McCloskey, Kirznerian Growth and the Role of Social Networks, *Economic Affairs*, vol. 35, no. 3, pp. 453–463.

Genchev, N. 2011, *Sketches. Social-psychological types in Bulgarian history*. Sofia: Iztok-Zapad, 2nd ed. [Генчев, Н. 2011, *Очерци. Социално-психологически типове в българската история*. София: „Изток-Запад“, 2 изд.].

Hristov, H. 1976, *Agrarian question in the Bulgarian National Revolution*. Sofia: Nauka i Izkustvo. [Христов, Х. 1976, *Аграрният въпрос в българската национална революция*. София: Наука и изкуство].

Ianeva, Sv. 2000, 'Roads of Industrialization: the Protoindustries in Europe and in the Bulgarian lands (18th–19th c.)', *Historical Review*, № 5–6, pp. 99–119. [Янева, Св. 2000, „Пътища на индустриализацията: протоиндустриите в Европа и в българските земи (XVIII–XIX в.)“, *Исторически преглед*, № 5–6, с. 99–119].

- Kostov, S. 1998, *The Region of Tran (historical-geographic research)* [Костов, С. 1998, „Трънско (историко-географски очерк). София: „Параклис“].
- Manolova-Nikolova, N. & Shekerdzhieva, P. 2014, *Historical Investigations into the Middle Western Bulgaria XV–XIX Century (for the regions of Pernik, Breznik, Radomir, Trun, Tsaribrod and Piroto)*. Sofia: Sofia University Press “St. Kliment Ohridski”. [Манолова-Николова, Н. & Шекерджиева, П. 2014, *Исторически изследвания за Средна Западна България XV–XIX век (за районите на Перник, Брезник, Радомир, Трън, Годеч, Цариброд и Пирот.)* София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- Medjidiev, A. 1969, *History of the town of Stanke Dimitrov (Dupnitsa) and its surrounding from the XIVth to 1912–1963*. Sofia: NS OF. [Меджидиев, А. 1969, *История на град Станке Димитров (Дупница) и покрайнината му от XIV век до 1912–1963*. София: НС ОФ].
- Mitev, P. 2019, ‘The Kotel phenomenon – an exception or model?’, *Rada and Friends: trivium – paths of knowledge: Collection in Honor of Prof. Radka Vlahova*. Sofia: Sofia University Press, pp. 571–577. [Митев, П. 2019, „Феноменът Котел“ – изключение или модел?“, *Рада и приятели: trivium – пътеки на знанието: сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 571–577].
- Naydenov, I. 2019, ‘Prerequisites for the emergence and factors of the entrepreneurial elite’s activity during the Bulgarian National Revival period (introductory remarks)’, *History*, № 2, pp. 134–150. [Найденев, И. 2019, „Предпоставки за възникването и фактори за дейността на предприемаческия елит през епохата на Българското възраждане (начални бележки)“, *История*, № 2, с. 134–150].
- Palaret, M. 2005, *The Balkan economies c. 1800 – 1914: evolution without development*. N.p. Apostrofi Publishing [Паларе, М. 2005, *Балканските икономики: еволюция без развитие*. Б.м. Изд. Апострофи].
- Radkova, R. 2015, *Dupnitsa during the National Revival period*. Sofia: Macedonian Scientific Institute. [Радкова Р. 2015, *Възрожденска Дупница*. София: Македонски научен институт].
- Roussev, I. 2017, ‘Diversity in the Spread of Modern Economic Culture among Bulgarians during the Bulgarian National Revival period (18th – 19th Centuries)’, *Proceedings of the Centre for Economic History Research, Volume 2. The Diversity of Bulgarian Economic Development through the Ages*, Varna: CSII, pp. 35–54. [Русев, И. 2017, „Разнообразие в разпространението на модерната стопанска култура на българите през Възраждането (XVIII – XIX в.)“. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания, Т.2. Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие*, Варна: ЦСИИ, с. 35–54].

- Roussev, I. 2020a, 'Entrepreneurship during the Bulgarian National Revival period. Some ideas for comprehensive research on the topic,' in Mitev, P. (ed.) 2020, *Philantropy and entrepreneurship in the Balkans during the 19th century*. Sofia: Sofia University Press, pp. 39–47. [Русев, И. 2020а, „Предприемачеството през епохата на Българското възраждане (XVIII–XIX в.). Някои идеи за обхватно изследване по темата“, в Митев, П. (съст.) 2020, *Дарителство и предприемачество на Балканите през XIX в.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 39–47].
- Roussev, I. 2015, *The Commercial Modernization during the Bulgarian National Revival period (18th – 19th) centuries as a culture and as a practice*. Veliko Tarnovo: Rovita. [Русев, И. 2015, *Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори*. Велико Търново: Rovita].
- Roussev, I. 2020b, 'National Market before the National State: Was there a Bulgarian National Market before the Liberation of 1878?', *Proceedings of the Centre for Economic History Research. Volume 5. Markets, Society, Power*. Varna: CSII, pp. 68–91. [Русев, И. 2020b, „Национален пазар преди националната държава. Има ли български национален пазар преди Освобождението от 1878 г.?“, *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания, Т. 5. Пазари, общество, власт*. Варна: ЦСИИ, с. 68–91].
- Shterionov, Sh. 2000, 'The Greek ethnical community in Kjustendil in the XIXth century (until the Liberation Period) and its place in the economic structure of the region', *Proceedings of the Museum of History – Kystendil, Supplement I*, pp. 28–35. [Щерионов, Щ. 2000, „Гръцката етническа общност в Кюстендил през XIX век (в периода до Освобождението) и мястото ѝ в стопанската структура на региона“, *Известия на Исторически музей Кюстендил, Приложение I*, с. 28–35].
- Shterionov, Sht. 2008, *The Greeks on the Bulgarian Lands in the Period 18th–19th Century (up to 1878) (Historical Demographic review)*. Volume 1. Veliko Tarnovo: Faber. [Щерионов, Щ. 2008, *Гърците по българските земи през XVIII–XIX век (до 1878 г.)*. Историко-демографска характеристика. Том 1. Велико Търново: „Фабер“].
- Stoichev, D. 1994 [1924], *Teteven: past and present*. Teteven: reading room Suglasie. [Стойчев, Д. 1994 [1924], *Тетевен: минало и днес*. Тетевен: читалище Съгласие].
- Todev, I. 1994, *Bulgarian National Movement in Thrace, 1800–1878*. Sofia: AP Marin Drinov. [Тодев, И. 1994, *Българското национално движение в Тракия, 1800–1878*. София: АИ „Марин Дринов“].
- Tonev, V. 1995, *Bulgarian Black Sea Coast during the National Revival period*. Sofia: AP Marin Drinov. [Тонев, В. 1995, *Българското Черноморие през Възраждането*. София: АИ „Марин Дринов“].

Tonev, V. 2007, 'Some patterns of the development of the settlements in the Stara Planina region during the National Revival period', *Historical Review*, no. 3–4, pp. 49–53. [Тонев, В. 2007, „Някои закономерности в развитието на старопланинските селища през Възраждането“, *Исторически преглед*, № 3–4, с. 49–53].

Zhechev, N. 1977, 'Through the history of Teteven emigration to Romania during the National Revival Period', *Teteven: Collection of articles*. Sofia: OF, pp. 42–71. [Жечев, Н. 1977, „Из историята на тетевенската емиграция в Румъния през Възраждането“, *Тетевен: сборник статии*, София: ОФ, с. 42–71].

Correspondence address:

Ivaylo Naydenov – Chief Assistant Professor, PhD
Institute for Historical Studies,
Bulgarian Academy of Sciences
E-mail: ivo_ngdek@abv.bg
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8784-8300>
Web of Science Researcher ID: AAW-3278-2021